

Forum Natira, part 2

Chatscha – selvaschina – recolonisaziun

■ **Chattà preschenta las emissiuns davart temas da la natira che Flurin Filli ha realisà ils onns 2008 fin 2015 per il «Forum» dal Radio Rumantsch.** Las singulas contribuziuns èn accessiblas sur www.rtr.ch/archiv/il-forum u sa laschan emprestar en la Biblioteca chantunala sin disc cumpact.

La bucca d'uf è stgira

Igl è puspè uschè lunsch: la chatscha cumenza. Quels che van a chatscha èn tut agitados ed auters han per quest'occupaziun pauca enclatga. La chatscha ha acumpagnà l'umanitad durant sia evoluziun. Er sche ella n'ha ozendi betg pli quell'impurtanza per la survivenza economica, sa tracti d'ina utilisaziun da resursas a lunga durada. Ir a chatscha fa d'ina vart plachair e da l'autra vart sveglia il mazzar animals emozions, e quai er tar ils chatschaders. La chatscha è oz planisada e bain controllada, tuttina porscha ella in cuntrarpunct en nossa vita tecnisada. (Emissiun dals 30 d'avust 2008).

Scienziads, chatschaders ed auters tschiervs

La planisaziun da chatscha chaschuna adina puspè grondas discussiuns. Quellas concernan per regla la planisaziun da tschiervs u la dumonda sch'i fa insumma da basegn da sajettar tants e tants chavriels. Ma è la chatscha da lieurs anc giustifigada e tgi decida co, pertge ed a favur da tgi? Tge effect han tut questas mesiras sin la reputaziun da la chatscha? Il biolog e chatschader Flurin Filli dat ina eglia sin la planisaziun da chatscha dal chantun Grischun e di pertge che quella fa furora sur ils cunfins ora. (Emissiun dals 11 d'october 2008).

L'effect da Bambi

Il raquint «Bambi» tracta la vita d'in chavriel: La vita dals animals para bain reglada, ma l'uman porta inquietezza e terrer en l'idilla. Quest raquint fiss probablamain i en emblidanza, sche Walt Disney n'avev betg fatg londeror in film animà tut spezial. Quest film ha gi in grond resun ed influenza nossa moda da percepir la natira. L'effect da Bambi goga ina gronda rolla en discussiuns davart la chatscha sin animals innocents. Il film è er in mussavia per la moda e maniera co ch'ins po preschentar problems da maniera fitg simplifigada e mussar uschia ina discrepanza tranter bun e nausch. (Emissiun dals 22 da november 2008).

Fevra da chatscha

Mintg'onn, il pli tard il settember, tschiffan blers Grischuns e Grischunas la fevra da chatscha. Noss sistem pussibilescha ina chatscha publica ed uschia sa partipescha ina gronda part da la populaziun, er betg chatschaders, a

quest fenomen. La chatscha è tema al bigl, al radio e sin facebook. Damai che la chatscha sveglia sentiments profunds e probablamain er fitg originars. Da l'autra vart è sa midada la societad ed er nossa maniera da viver e da pensar. Ed uschia ha er la chatscha da s'adattar a novas situaziuns e novas pretaisas. (Emissiun dals 25 da settember 2010).

Tutgar e fallar

Stattan la chatscha e la protecziun d'animals en cuntradiziun ina cun l'autra? Gia avant 50 onns han ins fundà en il Grischun il club da chauns da tschertga, a ses temp in act da pioniers. Durant la chatscha dal 2010 èn stads en acziun 157 chauns per ir en 810 cas a la tschertga d'animals blessads. Ils chauns e lur patrums èn las bunas olmas che vegnan darar menziunads en las descripsiuns eroicas da butins e trofeas. En vista a la protecziun d'animals ston ils chatschaders però ir oz mintg'onn a far exercizis cun lur arma. E mo tgi ch'ha fatg quai cun success po ir a chatscha. (Emissiun dals 8 d'october 2011).

La selvaschina e la scienza

Igl ha durà ina pezza fin che la scienza è s'occupada da la selvaschina d'ungla sfessa en il Parc Naziunal. Nagin sa sentiva propi responsabel e pir suenter ils gronds mortoris dals tschiervs durant ils envierns dals onns 1950 han ins reagì. Ils projects da perscrutaziun ch'ins ha alura realisà en il Parc Naziunal han furmà la basa per ina nova lescha da chatscha svizra e grischuna. Pli tard han ins perscrutà er ils chamutschs e capricorns dal Parc, projects da pionier per tut l'Europa. Ed il ultims onns interessan adina dapli dumondas da la relaziun da la selvaschina cun lur ambient. (Emissiun dals 7 da settember 2014).

Il mitus da la chatscha da chamutschs

Ils emprims ch'èn vegnids en nossas regiuns eran chatschaders. Pli tard han els lura cumenzà a viver da l'agricultura e la chatscha ha pers si'impurtanza. A chatscha gievan lura en emprima lingia ils signurs ed ils paupers diavels. Cur che quels da las citads han pli tard cumenzà ad ir en muntogna eran els avisads d'avair buns guides. E quai eran savens ils chatschaders da chamutschs. Uschia è naschì in veritabel mitus cun stars sco per exempel Gian Marchet Colani. Ed er oz tschertgan blers en questa chatscha l'experientscha originara, l'autentic ed il selvadi. (Emissiun dals 27 da settember 2015).

Management da selvaschina

En sasez pari zunt simpel. Animals periclitads protegian ins il meglier cun in scumond da chatscha. Dentant sch'ins guarda en detagl, n'è quai betg adina la soluziun ideala. Ins vesa adina puspè ch'in manaschi effectiv pretenda er l'existenza d'ina gruppa d'interess ch'è pronta da s'engaschar, sco per exempel ils chatschaders. In bun exempel per

Trofea da chatscha.

FOTO: PD

quest model èn ils capricorns ch'eran extirpads en il Grischun. Senza in engaschament exemplaric dals retgs da l'Italia e pli tard da chatschaders en differents pajais n'avevans ils capricorns betg survivì e fissan betg turnads enavos en il Grischun. Questa via è er oz dal tuttafatg actuala e vegn enchaminada en differents pajais. (Emissiun dals 5 d'avust 2012).

Natira e planisaziun

Pon ins surlaschar la natira e la selvaschina a sasezs? Quai è ina dumonda che procura adina puspè per discussiuns fitg animadas. L'exempel dal Parc Naziunal Svizzer mussa che quai è pussaivel. Ma la realisaziun n'è betg stada simpla. Igl ha duvrà gronds sforzs e lungas discussiuns per pussibilitar quai. Oz datti però er novs svilups e novas enconuschientschas. En il Grischun avain nus per exempel ina planisaziun da chatscha che vala er en autras regiuns sco in bun exempel. Co pussibilitain nus a la selvaschina da viver er dador in parc en moda natirala? (Emissiun dals 4 da december 2010).

Stagiun da recreaziun u da selecziun

Per l'uman è l'enviern ina stagiun plain activitads – nus chattain da tuttas sorts recreaziun en la natira. L'enviern, entant che la cuntrada è cuvrada cun naiv, è però per ina pluna animals in temp da selecziun. Els na dastgan betg sguazzar lur reservas d'energia. I dat situaziuns, nua che l'activitad umana ed ils basegns da la selvaschina sa cuntrafan. En regiuns nua che quai è il cas, ston ins chattar soluziuns ch'adereschan als basegns da la selvaschina e dals umans. Igl è però er impurtant da surlaschar parts da la cuntrada dal tuttafatg a la selvaschina, per ch'ella possa passentar questa stagiun critica cun paus. (Emissiun dals 2 da favrer 2008).

La selvaschina – pavar u betg pavar?

Mintg'enviern vegn discutà tar nus cun grondas emozions, sche bain igl è da pavar la selvaschina u betg. Quella è s'adattada en il decurs da l'evoluziun detg bain a la situaziun. La selvaschina è buna da surviver mo cun pauc'energia e dovra en emprima lingia paus e segirezza. Tar nus sveglia la selvaschina dentant

cumpassiun e nus avain l'impressiun da stuair far insatge. Pli baud vesev'ins sin blers autos il tatgader: «Ohne Jäger kein Wild». A favur da tgi pavlain nus la selvaschina, co argumenteschans ils aderents e tge din ils adversaris da talas acziuns? (Emissiun dals 23 da schaner 2010).

Animals d'enviern (part 1)

L'enviern cun sia naiv ed il fraid na fa betg mo a nus fastidi. Ils animals han durant quest temp da cumbatter per surviver. Ils utschels han sviluppa differents strategias per superar quest temp. Ils ins van vers sid, insatge ch'els san far gia l'emprima giada en lur vita, senza mai esser stads là. Quels che stattan qua emprovan da surviver cun spargnar energia e s'adattar a la situaziun. Lur pennas èn in bun agid. Ellas isoleschan bain. Uschia che er nus avain applitgà lur strategia e purtain giaccas cun plimas. Sper quels che pateschan datti dentant er animals che profitan da l'enviern. (Emissiun dals 29 da schaner 2011).

Animals d'enviern (part 2)

L'enviern è per ils animals ina sfida tut speziala. Il mammals han sviluppa differents strategias per superar quest temp difficil. Il pli simpel pari dad esser per las muntanellas che fan lur sien d'enviern. Dentant è quai in'acziun detg cumplitgada. Auters, sco per exempel l'urs, restan durant quest temp il pli quiet pussaivel. Els èn er inactifs, ma en congual cun las muntanellas èn lur reflexs anc avant maun. En quest temp naschan er lur giuvens. Quels animals ch'èn activs durant la stagiun freida fan in pail d'enviern e reduceschan lur metabolissem per spargnar energia. (Emissiun dals 2 d'avrigl 2011).

Il chavriel

Da stad èn ils chavriels fitg activs e quai ans para er d'esser gist uschia: Els duain giudair la stad, pertge che per questas animals pitschens e flavelvs sto l'enviern bain esser ina tortura. Ma sche nus dain in sguard al svilup evolutiv dal chavriel, sche vesain nus ch'els èn adattas sco nagin auter da noss animals d'ungla sfessa a l'enviern. Cuntrari a lur parents, il ren e l'elan, è il chavriel er sa derasà en regiuns pli chaudas en il sid da l'Europa. Tge sa zuppa tut davos lur bels eglvs brins, co sa fan els valair en lur territori e

tge en lur strategias per far frunt a l'enviern? (Emissiun dals 6 d'avust 2011).

Chamutschs e capricorns en chalur

Il temp da chalura dals chamutschs va uss vers la fin, entant che quel dals capricorns cumenza gist. A prima vista na paran tuts dus betg d'esser spezialmain spectaculars. Nus pudain dentant observar cumportaments ch'ans tradeschan insatge da l'istorgia da l'evoluziun da questas duas spezias. Interessant èn per exempel ils differents criteris da selecziun, vul dir tgenins bucs che las chauras tschernan, e las consequenzas che quai ha alura per ils tratgs specifics da chamutschs e capricorns. E daco van els gist en chalur l'entschatta da l'enviern cur che i fiss da spargnar las forzas? (Emissiun dals 26 da november 2011).

Alv e brin – las lieurs

Uss stattan u sesan ellas puspè en butia: las lieurs brinas ed alvas da tschigulatta. La lieur è in simbol per la primavaira e la fritgaivladad. En istorgias popularas stat la lieur en stretga colliaziun cun la glina. Tar nus vala ella sco animal temeligt. Dentant tge savain nus propi da las lieurs realas? Daventan tut las lieurs d'enviern alvas, daco han ellas plirs begls tschorvs, èn ellas propi uschè fritgaivlas e daco è la lieur experta en reutilisar schizunt ils agens excrements? (Emissiun dals 29 da mars 2015).

Ils urs turnan

Ils urs turnan e mintga giada datti grondas discussiuns, per part fitg animadas ed emozionalas. L'uman ha ina relaziun fitg ambivalenta cun animals da rapina. Pli baud avain nus persequità ed extirpà els cun tut il meds pussaivels. Ozendi ans essan nus conscients che quests animals gogan in rolla impurtanta en il sistem ecologic. E tuttina ans dustain nus encunter lur return cun arguments fitg differents. La convivenza cun animals da rapina pretenda da nus adattaziun e respect envers la natira ed autras creatiras. Tenor il biolog Flurin Filli è quai ina necessitad per segirar l'avegnir da noss planet. (Emissiun dals 31 da fanadur 2009).

Ils urs turnan (2)

Suenter che nus avain durant ils davos tschientaners extirpà l'urs pass per pass, avain nus ils ultims onns adina puspè visitas d'in u l'auter urs si da l'Italia. L'urs è in animal ch'è s'adattà ad ina vita extrema en pliras modas e manieras. El fa in paus d'enviern e per far quai ha el sviluppa in sistem raffina per trair a niz sias reservas da grass. Lurs parturescha durant quest temp er ses pitschens. Dentant pli o main mintga urs che turna chaschuna adina puspè grondas discussiuns. Ma er il fatg ch'els urs che vegnan tar nus fan gugent in u l'auter problem ha ina raschun biologica. (Emissiun dals 10 da zercladur 2012).

Il castur

Dapi bun 200 onns n'han ins betg pli vesi in castur en nossas regiuns. El era vegn extirpà, quai ord motifs culinarics e medicinals. Ils ultims onns ha il castur conquistà enavos in u l'auter territori er en nossa vischinanza. Il Forum sa fatschenta cun quest animal cun pail spess, massella ferma ed ina capacitad surprudenta da s'adattar a ses ambient. (Emissiun dal prim da favrer 2015).

Lieur alva (pail d'enviern).

FOTO: BOUKE TEN CATE / CC-BY-SA 4.0

La preschentaaziun:
Dossier «Forum RTR: Natira».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=4649
www.chattà.ch